

Péntek Imre

A bárányok hallgatnak (úgy-e?) – avagy zugirodalmtörténet

(Néhány személyeskedő reflexió Szőnyi Tamás *Titkos írás* című kötete kapcsán)

„Az örök
hajdani ügynökök,
a három per hármások,
a ki tudja hányasok,
akiket magunk
közt nem tudunk
másnak hívni
csak annak, hogy spicli...”

(Győri László: *Ügynökök vonulása*)

Tar Sándor – a kiváló debreceni író és III/III-as ügynök – halála után hét évnek kellett eltelnie, hogy ismét az értelmiségi érdeklődés látókörébe kerüljenek az irodalmi ügynökügyek. S ennek legfőbb kiváltó oka Szőnyi Tamás grandiózus méretű, kétkötetes, több mint ezeregyszáz oldalas könyvkorpusza, a *Titkos írás – Állambiztonság és irodalmi élet, 1945-1990* megjelenése volt, mely ez év tavaszán látott napvilágot. Több kommentár is sajnálkozik azon, hogy a kötet „szűk körben robbant”, s bár „A rengeteg forrásközlés, a pontos adatok mellett izgalmas történeti olvasmány is, de az irodalmi szakma makacsul hallgat róla”. Nekem Jonathan Demme filmje, *A bárányok hallgatnak* jut eszembe erről, az áldozatok nem szívesen beszélnek megaláztatásaiukról, kiszolgáltatottságukról. Tar Sándor esete egyedinek és különlegesnek számított: az érintett ügynök maga is kiváló író, s több szempontból megpróbált szembesülni tettének következményeivel, a belőle fakadó morális dilemmákkal.

Szőnyi „arcképcsarnoka” azonban nem ilyen felemelő, többnyire közepes írók-költők vállalkoztak a besúgói szerepre, a jelentésírásra, s a számomra legvisszataszítóbb hatósággal való konspirációra. (De ez a kép is változhat, hisz épp a könyvhétre jelent meg Győre Balázs *Barátaim, akik besúgóim is voltak* című regénye, mely két, hozzá közel álló embert szeretne megérteni, mi is történt valójában köztük? S ki tudja, még hány hasonló kézirat formálódik a fejekben és az íróasztalokon?)

Bevallom, hogy én is kíváncsian forgattam a kötet lapjait, böngésztem névmutatóit, próbáltam azonosítani a megkapott jelentésekben előforduló fedőneveket... Így hát – személyes érintettségem miatt – nem vállalkozom én sem kritikus áttekintésre, szakmai értékelésre – ehhez legalább annyi idő kellene, mint a szerzőnek –, inkább csak személyes reflexióimat adom közre, annál is inkább, hiszen több alkalommal magam is „célszemély” váltam, ha nem is az első vonalban. De ahhoz ez is elengedőnek bizonyult, hogy egzisztenciális vonalon „élvezem” az ebből adódó hátrányokat, a konfliktusokból eredő mellőzéseket, miközben megszállottan és kétségbeesve kerestem a (hazai) menekülési útvonalak lehetőségét. S még egy dolog érdekelt – a vidéki irodalmi élet „megfigyelése”. Tekintettel arra, hogy „pályafutásom” ebben a körben zajlott, Miskolctól, a Napjainktól a szombathelyi Életünkig, a veszprémi Naplóig, a Fejér Megyei Hírlapig... Egyébként, ha a legcsekélyebb sejtésem van arról, milyen hangnemben írnak rólam, bizony én is „összereztem volna”, nem alakul ki bennem az a „félelem nélkülség”, amivel belebocsátkoztam a legkockázatosabb szellemi kalandokba... Igaz, nem egyedül, mindig akadtak barátok, társak, szövetségesek, akiknek háttországa biztos pontot jelentett a kockázatos életfordulatokban. Ha tudom, hogy a Fejér megyei

belügy ím-ígyen tart nyilván: „Az 1980-as évektől, mint költő ellenséges-ellenzéki nézeteket vall. Több esetben jelentetett meg legális folyóiratokban ellenzéki írást. Munkahelyi beosztásánál fogva lehetővé tette mások számára is az ellenzéki tartalmú írások publikálását” – akkor visszafogottabban élek, fogalmazok, keresek kapcsolatokat, pl. a nyugati emigráció alkotóival. De hál’ Isten nem tudtam, így hát a magam szerény módján én is tettem valamit a szocialista korlátozott gondolkodás fellazításáért, a rendszerváltozás eljöveteleért.

De túl messzire szaladtam, egyelőre Miskolcnál tartok, a Napjaink Szerkesztőségénél. Munkakönyvem szerint 1970. október elsején léptem a Borsod Megyei Lapkiadó Vállalat szolgálatába, terjesztőként. (A lapnál nem volt státusz, de ígérték...) Igazi fiktív munkahelynek számított, komolyan senki nem várta, hogy az Észak-Magyarország című megyei lap olvasottságát fellendítem. Néhány magánszorgalmú próbálkozásom e téren látványos kudarcot vallott, aztán Gulyás Mihály, főszerkesztőm atyailag felvilágosított, tőlem nem azt várják, más az én reszortom. (Nem ezért hívtak és fogadtak be Miskolcra.) Mint a lap prózai és szociográfiai rovatvezetője igyekeztem jó írásokat szerezni, talán nem eredménytelenül. Magam is elköttem jó néhány szociográfiát, riportot, melyek a lapban kaptak (mondhatom: előkelő) helyet, nem kis respektust szerezve. (Tán egyszer kötetben is viszontláthatom őket.) S nem utolsósorban igyekeztem tájékozódni, elsajátítani a szakmát – mint kezdő szerkesztő – az irodalmi életben. Remek munkatársaim, barátaim voltak: Serfőző Simon, Kabdebó Lóránt és Zimonyi Zoltán. Ma is nosztalgiával gondolok vissza ezekre az időkre... S még egy emberről, magyar-történelem szakos tanárról meg kell emlékezni, Horpácsi Sándorról. (A Szőnyi kötet szerint egyik (ottani) besúgómról.) Majdnem azt írtam: kedves besúgómról, de nyugodtan írhatom is, mert Sándort barátként szerettem, s bármit jelentett rólam, megbocsátok neki. Nemcsak azért, mert jó néhány hónapig csöveztem Nemzetőr utcai „cellájában”, aprócska, könyvektől zsúfolt dolgozószobájában, ahol egy kissé ők voltak, édesanyjával, feleségével a családom, sokkal inkább azért, mert mindketten reménytelenül „vidéki urbánusnak” vallottuk magunkat, Kassák iránt rajongtunk, csodáltuk költészetét és prózáját egyaránt... Nem beszélve arról, hogy általa betekintést nyertem a diósgyőri munkás múltba, kultúrába, amiről vajmi keveset tudtam, s a hallottak – amiről nem szóltak az írások – valósággal lenyűgöztek. (E korszakomról szoktam mondani: baloldali ellenzéki voltam egy baloldali diktatúrának.)

Valahogy akkor a népi irodalom értékeire kevésbé voltunk fogékonyak. Én az avantgárd felé tájékozódtam (valamiféle lázadásként az irodalmi konzervativizmus ellen), Sándor pedig a kitagadott Kassákot akarta visszahozni a kánonba. Ennek kapcsán szédületes levelezést folytatott, egy Kassák monográfia megírásának előtanulmányaként, nem csak a hazai forrásokat, kortársakat szólítva meg, hanem a Nyugatot is.

Nos, ez az a pont, ahol gyanús lett, s talán zsarolható. Nekem erről soha nem beszélt, később sem, amikor – esetleg – ezt elvárhattam volna. Most már ezt aligha tudjuk tisztázni. Egy tiszta, tisztességes és tehetséges embert kényszerítették hálójukba azok a bizonyos belügyi szervek, s nekik valóban nincs bocsánat. A Petrovics István fedőnév „érző szívet takart”. Ironikusan hangzik, de ez az igazság. Örömmel konstatáltam, hogy az általam kedvelt és nagyra becsült Vas Tibor költő idézte többször is emlékét, kritikus, morgolódo alakját, a „lúdtalpas néptanítót” – ahogy magát gunyorosan nevezte –, akitől akkoriban mindannyian sokat tanultunk.

Amikor 2000-ben megkaptam kb. 20 oldalnyi jelentést, feltűnt Babics Károly (fedő)neve. Igen jól értesültnek bizonyult, a miskolci irodalmi-baráti társaság bennfentes tagja kellett, hogy legyen. Voltak tippjeim, de nem gondoltam Akác Istvánra, a közlékeny, halk szavú, jó modorú helyi költőre. Pedig Szőnyi kutatásai szerint az egyik legszorgalmasabb, legalaposabb jelentésírónak bizonyult. Számomra egyik legérdekesebb közlése arról szólt, hogy szociográfiát akartam írni az ózdi kohászati munkásairól. Valóban voltak ilyen elképzeléseim, hiszen Haraszty Darabére alaposan felkavarta az irodalmi (ideológiai) állóvizet. Sajnos, a szándéknál tovább nem jutottam... Babics Károly azt is idézi tőlem: „ma már csak a számítók tapsolnak ennek a rendszernek vagy a naiv bolondok”. Érdekes megállapítás. Ekkor próbáltuk levonni a csehszlovák reformkommunizmus eltiprásának tanulságait. Meglehetősen bizonytalanságban

kerestünk valamiféle irányt, kibontakozást. 1973 – ahogy ma visszatekintek – valóban a mélypontot jelentette, ahonnan nem látszott semmi fény.

Sokan befelé fordultunk, művészi kísérletezésbe kezdtünk, vagy próbáltunk elszigetelődni a való élet nyomasztó társadalmi körülményeitől. Az abszurd és a groteszk szinte mindennapi élményünké vált. Mindenesetre nem tudom megállni, hogy Babics Károly egy 1973-as jelentésének értékelését teljes egészében ne idézzem ide: „Péntek Imrével kapcsolatos kérdések figyelmet érdemelnek, mivel a nevezetnek vitatható, több esetben káros, zavart keltő megnyilvánulásával már korábban is találkoztunk. Eddigi ismereteink szerint megállapítható azonban az is, hogy Péntek Imre hajlamos jólétesültséget mutatva, valótlán, senkitől sem hallott kérdések felvetésére is. Mindezek ellenére a jelentésben szereplő néhány kérdést szükséges ellenőrizni. Így pld. az egyetemre történő kinevezése, ózdi munkája, stb. Feladatként újra megismételtem a korábban elmondott tennivalóit. Péntek Imrével erősítse kapcsolatát, s ezen keresztül igyekezzen megtudni, hogy nevezett értesüléseit honnan veszi, Miskolcon túl kikkel tart kapcsolatot, s e kapcsolatokra mi a jellemző.” A megjegyzésben még arról van szó, hogy a miskolci egyetem Marxista Tanszékén két hónapos szerződésemet megszüntették, „zavaros gondolkodásom, nézeteim” miatt. „További alkalmazására nem fog sor kerülni.”

És ez így is történt. A jelentést szignáló Székely Sándor százados instrukciója szerint.

Akác István sem él már. Irodalmi rangja, teljesítménye megingathatatlan a városi irodalomtörténetben. Ahogy Varga Rudolfé is. Vagyis: Radóczy Bertalané. Őt is kedveltem, Bari Károllyal s vele számos kalandos történetet éltünk át, az „Avas alján”. A Napjaink rovatvezetője voltam, amikor egy kisebbfajta botrányba keveredett az ifjú, és kétségtelenül tehetséges költő. Nagy Pál *Reménység, hosszú évek* című, Párizsban kiadott regényének egy részletét dolgozta át *Disznómennyország* címmel szocionovellává, amit Varga neve alatt le is közöltünk. Mit ad Isten, a lap Nagy Pál kezébe került, aki levelet írt az Írószövetség elnökének és Gulyás Mihály főszerkesztőnek. Helyreigazítás lett belőle, s Varga Rudolf e plagizálásával kiírta magát – egy időre – az irodalomból. Egy kissé eufemisztikusan idézi fel az esetet Gyimesi Lászlónak adott „mélyinterjújában”. (Na, de akkor ki ez a pimasz polihisztor?) Mert akárhogy is tekintjük, ő volt az első lebukott plagizátor – amit mi, barátai is fájlaltunk, nem értettünk... Gyimesi László körültekintően követi életrajzi-műfaji kalandozásait, kár hogy a belügyes „vargabetűről” nem esik szó, 1971-es beszervezéséről, s tartótisztje, Barva Ernő százados a következőképpen jellemezte „Radóczy Bertalant”: „Pontos, lelkiismeretes, igyekszik jól elvégezni feladatát”.

Rólam – akit atyai barátjaként emlegetett (joggal) – nem tudom, mit jelentett. Nem került elő (ma még) ilyen íromány. Bari Károlyról annál inkább. Szomorú vagyok miatta, de azt a vagabund hetykeséget, amit írásban és szóban tanúsít mostanában, talán visszafogottabban is megjeleníthetné... S tartozik egy gyónással, amit sokan várunk (sőt, elvárunk) tőle. Mindezt a felismerést Szőnyei Tamásnak, az ő (sötét) „zugirodalomtörténetének” köszönhetem – hogy múltam ismeretlen szelete tárult fel előttem.

1981-ben Szombathelyen, a Faludy-kör szervezésekor egy „Elvbarátok” fedőnevű ügynök adott bizalmas jelentést alakuló ülésünkről. A személyt Szőnyeinek nem sikerült azonosítania. A csoport megalakulása után elég zavaros dolgok történtek. Viták és veszekedések akadályozták az érdemi munkát. Valódi működésre nem került sor. S a tervezett antológia, a *Kezek a kilincsen* sem jelent meg, amit máig sajnálok.

Fehérvári működésemről, ahol majd huszonöt évet töltöttem, nem került kezembe semmi (az idézett néhány sort kivéve) – Szőnyei sem idéz rólam szóló jelentéseket. Pedig ott is ért meglepetés, a könyvet olvasva. „Tiszay Pál” közeli jó barátom, évekig munkatársam volt az Árgus Szerkesztőségében.

Fel kell tenni a kérdést: valójában kik voltunk mi, lázadó, ellenzéki irodalmárok? Az ún. „szocialista rendszer” diktatúrájának kereteit feszegetők, akik hittek egy demokratikusabb társadalmi szerveződésben. Előképek ott volt az 1956-os forradalom, amelynek példája kimondatlanul is befolyásolta a közgondolkodást. Talán ott húzódott a határ – a beilleszkedők és nem-alkuvók között –, hogy mi 1956-ot soha nem tekintettük ellenforradalomnak. S ahogy az idő múlt, egyre inkább minket igazolt az idő. Az „egypárt” rendszer hívei – ki érdekből, ki meggyőződésből – nem hitték el, hogy a rendszer változhat. (Olykor mi sem, akik

belülről próbáltuk kikezdeni a szilárdnak tűnő alapokat.) De bennünk azért élt a remény, hogy nem tarthat örökké. Én néha Hegelt szoktam idézni – valahol azt írta, ami a képzeletben végbemegy, az előbb-utóbb valóságban is megtörténhet. Mint ahogy meg is történt, még a mi életünkben.

S természetes, hogy tudni akarjuk: valójában mi is zajlott le, azokban a diktatúrás évtizedekben?

Sokan legyintenek, s lemondanak arról, hogy megismerjék a róluk írt jelentéseket, s az ügynököket, akik gyakran közeli barátaik, ismerőseik köréből kerültek ki. Nyilván félve a csalódástól, a kellemetlen meglepetésektől, ami felforgathatja az élet megszokott rendjét. Valójában, engem a kíváncsiság hajt, hisz költőzködéseim során elvesztek naplóim, jegyzeteim, leveleim – néhány érdekes azért megmaradt –, s ezekben tallózva, néha a Füst Milán-i mondat jut eszembe: *Ez mind én voltam egykor...* S talán érdemes némi elismeréssel gondolni azokra az elvetemült, renitens fiatalemberekre, költőkre, írókra, akik oly sok munkát adtak, álmatlan éjszakákat okoztak a három per hármas ügyosztálynak. Végül is hálával tartozhatunk – valóban, mi, irodalmárok, célszemélyek – Szőnyi Tamásnak kutatásaiért (amelyek korántsem teljeseek), hogy feltárta az irodalmi élet sötét vonulatát, rejtett összefüggéseit, a hatalom – olykor nevetséges – manipulációit. Alapvetően rekonstruál, nem konstruál, nem ítélkezik. Ez mindenképpen érdeme. Bár a kép hiányos, mozaikszerű (olykor a kirakós játékra emlékeztet), mégis betekintést ad az áruulás, a becstelenség, a kétszínűség, az önfeladás rejtélyes, kényszerekkel teli labirintusába.

Ahova bemerészkedni (akár betekinteni) – a mitológiából is tudjuk – kockázatos és félelmetes. A bárányok ezért is hallgatnak...

Gábel József:
Bibliai jelenet
2002

